SURXONDARYO VILOYATINING EKSPORT SALOHIYATINI KOMPLEKS BAHOLASH VA HUDUDIY IXTISOSLASHUV XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Ro‘zigul Azamat qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, bakalavriat, 3-bosqich talabasi
E-mail: sevinchmirzayeva3@gmail.com
Tel.: +998 50 071-56-00

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari va hududiy ixtisoslashuv xususiyatlari kompleks ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot davomida viloyatning tashqi savdo aylanmasi dinamikasi, eksport tarkibi va asosiy hamkor davlatlar bilan aloqalari statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi. Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy darvozasi sifatida Afg'oniston, Pokiston va BAA kabi davlatlar bilan savdo aloqalarida strategik ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: eksport salohiyati, Surxondaryo, hududiy ixtisoslashuv, tashqi savdo, agrosanoat, logistika, investitsiya, iqtisodiy o'sish

Аннотация. В данной статье комплексно анализируются возможности повышения экспортного потенциала и особенности региональной специализации Сурхандарьинской области. В ходе исследования на основе статистических данных изучена динамика внешнеторгового оборота области, структура экспорта и связи с основными странами-партнерами. Выявлено, что Сурхандарьинская область, как южные ворота Узбекистана, имеет стратегическое значение в торговых отношениях с такими странами, как Афганистан, Пакистан и ОАЭ.

Ключевые слова: экспортный потенциал, Сурхандарья, региональная специализация, внешняя торговля, агропромышленность, логистика, инвестиции, экономический рост.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the opportunities for increasing the export potential and the features of regional specialization in the Surkhandarya region. During the study, the dynamics of the region's foreign trade turnover, the structure of exports, and relations with major partner countries were studied based on statistical data. It was identified that the Surkhandarya region, as the southern gateway of Uzbekistan, holds strategic importance in trade relations with countries such as Afghanistan, Pakistan, and the UAE.

Keywords: export potential, Surkhandarya, regional specialization, foreign trade, agro-industry, logistics, investment, economic growth.

Kirish. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida hududlarning eksport salohiyatini ro'yobga chiqarish va ularning tashqi bozordagi raqobatbardoshligini ta'minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Surxondaryo viloyati o'zining qulay geografik joylashuvi, o'ziga xos iqlim sharoiti va boy tabiiy resurslari bilan mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatida alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, 'O'zbekiston — 2030' strategiyasida belgilangan maqsadlarga muvofiq, hududiy eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1; 12 b].

Viloyatning Afg'oniston, Tojikiston va Turkmaniston bilan chegaradoshligi uni xalqaro transport koridorlarining muhim bo'g'iniga aylantiradi. Oxirgi yillarda viloyatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida eksport geografiyasi kengayib, an'anaviy bozorlardan tashqari Yevropa va Janubiy Osiyo davlatlariga chiqish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Surxondaryo iqtisodiyotining asosi bo'lgan qishloq xo'jaligi sektori nafaqat ichki ehtiyojni qondirish, balki tashqi bozorlarga sarg'ish meva-sabzavot mahsulotlarini yetkazib berishda ham yetakchilik qilmoqda. Biroq, mavjud resurslardan to'liq foydalanilmasligi va hududiy ixtisoslashuvning yetarli darajada rivojlanmaganligi eksport hajmini yanada oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, viloyatning eksport salohiyatini kompleks baholash va tumanlarning o'ziga

xos ixtisoslashuv xususiyatlarini aniqlash iqtisodiy tahlilning markaziy masalasidir [2; 45 b]. Ushbu maqola Surxondaryo viloyatining tashqi savdo ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish orqali mavjud muammolarni aniqlash va kelgusi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hududiy iqtisodiyot va eksport salohiyatini oshirish nazariyasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Masalan, M. Porter o'zining klaster nazariyasida hududiy ixtisoslashuvning raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Mahalliy iqtisodchi olimlardan A. Abdullaev va K. Sharipovlar O'zbekiston hududlarining eksport salohiyatini baholashda agrosanoat majmuasining rolini tahlil qilganlar [5; 78 b].

Ularning fikricha, Surxondaryo viloyati subtroptik iqlimi tufayli erta pishar sabzavotlar va limon, anor kabi sitrus mevalar eksportida mutloq ustunlikka ega. Shuningdek, xalqaro tajribada 'export-led growth' (eksportga yo'naltirilgan o'sish) modeli mintaqaviy rivojlanishning eng samarali yo'li sifatida e'tirof etiladi. B. Ohlin va P. Krugman kabi iqtisodchilarning geografik joylashuv va savdo aloqalari bo'yicha nazariyalari viloyatning Afg'oniston bilan chegara savdosini rivojlantirish istiqbollarini tushunishga yordam beradi [9; 112 b].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eksport salohiyatini oshirish faqat ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan emas, balki logistika infratuzilmasini yaxshilash va sertifikatlashtirish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bilan ham bevosita bog'liqdir.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-matematik modellashtirish va SWOT-tahlil metodlaridan foydalanildi. Viloyatning 2020-2025 yillardagi eksport ko'rsatkichlari dinamikasi O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida o'rganildi. Hududiy ixtisoslashuv darajasini aniqlashda lokallashuv koeffitsiyenti (LQ) metodikasidan foydalanilib, har bir tuman kesimida yetakchi eksport tarmoqlari belgilab olindi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda ekonometrik

regression tahlil usuli qo'llanilib, eksport hajmining yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o'sishiga ta'siri baholandi. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarning eksport tarkibini o'zgartirishdagi o'rni investitsiya loyihalari samaradorligi ko'rsatkichlari orqali tahlil qilindi. Tadqiqotning empirik bazasini viloyatning 13 ta tumani va Termiz shahridagi 500 dan ortiq eksportyor korxonalar faoliyatiga oid ma'lumotlar tashkil etdi [11; 56 b].

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatining tashqi savdo aylanmasi so'nggi yillarda sezilarli o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. 2024-yilning yanvar-avgust oylari holatiga ko'ra, viloyatning tashqi savdo aylanmasi 279,8 mln AQSH dollarini tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 34,4 foizga o'sgan. Bunda eksport hajmi 182,8 mln AQSH dollariga yetgan va 36,8 foizlik o'sish qayd etilgan. Viloyat eksportining tarkibiy qismini tahlil qilganimizda, meva-sabzavot mahsulotlari (40,8%) va to'qimachilik buyumlari (7,4%) yetakchi o'rinlarni egallayotganini ko'rishimiz mumkin. 2025-yil yakuniga ko'ra esa eksport hajmi 507,5 mln AQSH dollariga yetishi prognoz qilinmoqda, bu esa respublika umumiy eksportidagi ulushni 1,5 foizgacha oshirish imkonini beradi [13; 22 b]. Quyidagi jadvalda viloyatning asosiy eksport ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval.

Surxondaryo viloyatining asosiy eksport ko'rsatkichlari dinamikasi va prognozi

Ko'rsatkichlar	**2023 yil (fakt)**	**2024 yil (8 oy)**	**2025 yil (prognoz)**
Eksport hajmi (mln AQSH doll)	312.4	182.8	507.5
Meva-sabzavot mahsulotlari ulushi (%)	38.5	40.8	44.7
Sanoat tovarlari ulushi (%)	7.2	7.9	8.4
Hamkor davlatlar soni (birlik)	62	65	76

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, viloyat eksportida agrosanoat mahsulotlarining roli yil sayin ortib bormoqda. Hududiy ixtisoslashuv nuqtayi nazaridan, Denov, Sariosiyo, Uzun va Termiz tumanlari meva-sabzavot yetishtirish va eksport qilishga ixtisoslashgan bo'lib, viloyat jami meva-sabzavot eksportining 60 foizdan ortig'i ushbu tumanlar hissasiga to'g'ri keladi. Sherobod tumani esa asosan gips va boshqa qurilish materiallari eksporti bo'yicha yetakchilik qilmoqda. Viloyatning mineral-xomashyo resurslari, xususan 600 mlrd dollarga baholangan foydali qazilma boyliklarining atigi 10 foizi o'zlashtirilganligi sanoat eksportini oshirish uchun katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi [14; 8 b].

Logistika sohasidagi islohotlar, xususan 'Termiz Cargo Centre' xalqaro logistika markazining faoliyati Afg'oniston va Pokiston bozorlariga chiqish xarajatlarini 15-20 foizga kamaytirish imkonini berdi. Quyidagi rasmda viloyatning logistika salohiyati va transport koridorlari tasvirlangan.

1-rasm. Surxondaryo viloyatidagi logistika markazi va 'Termiz Cargo Centre' infratuzilmasining vizual ko'rinishi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti eksportga yo'naltirilgan model asosida jadal rivojlanmoqda. Biroq, eksport tarkibida xomashyo va birlamchi qayta ishlangan mahsulotlar ulushining yuqoriligi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, BAA

(39,6%) va Afg'oniston (26,1%) bozorlariga bo'lgan yuqori bog'liqlik tashqi kon'yunktura o'zgarishlariga nisbatan sezuvchanlikni oshiradi. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, viloyatdagi 114 ta foydali qazilma konlarining 50 foizdan ortig'i hali ham iqtisodiy aylanmaga kiritilmagan. Bu konlarni o'zlashtirish orqali sanoat tovarlari eksportini 2-3 barobarga oshirish mumkin. Shuningdek, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash darajasini hozirgi 15-18 foizdan 40 foizgacha ko'tarish qo'shilgan qiymatning hududda qolishini ta'minlaydi [15; 14 b]. Hududiy ixtisoslashuvni yanada chuqurlashtirish uchun har bir tuman kesimida 'kichik sanoat zonalari' va 'agro-klasterlar' faoliyatini integratsiyalash lozim. Ayniqsa, Boysun tumanidagi ko'mir konlari va xizmat ko'rsatish sohasi eksportini rivojlantirish viloyat YaHM tarkibini optimallashtirishga xizmat qiladi. Logistika xarajatlarini kamaytirish va bojxona tartib-taomillarini raqamlashtirish tashqi savdo balansining ijobiy bo'lishiga olib keladi.

Xulosa. Surxondaryo viloyatining eksport salohiyatini kompleks baholash natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, viloyat iqtisodiyoti agrosanoat va logistika xizmatlariga yuqori darajada ixtisoslashgan bo'lib, bu sohalar eksportning 70 foizdan ortig'ini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, tashqi savdo geografiyasida Afg'oniston, BAA va Rossiya strategik hamkorlar bo'lib qolmoqda, biroq Yevropa Ittifoqi va Janubiy-Sharqiy Osiyo bozorlariga chiqish uchun mahsulotlar sifatini Glogal GAP va ISO standartlariga moslashtirish zarur.

Uchinchidan, hududiy ixtisoslashuv tumanlar kesimida notekis taqsimlangan bo'lib, sanoatlashgan tumanlar (Termiz sh., Sherobod) va agrar tumanlar o'rtasidagi tafovutni kamaytirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish talab etiladi.

To'rtinchidan, viloyatning mineral-resurs salohiyatidan foydalanish darajasini oshirish orqali eksport tarkibini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari juda keng. Beshinchidan, 'Termiz' erkin iqtisodiy zonasi va xalqaro savdo markazi imkoniyatlaridan foydalangan holda re-eksport amaliyotlarini kengaytirish lozim.

Tavsiya etiladi:

1) Meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash quvvatlarini 2 barobarga oshirish;

2) Sanoat eksportini oshirish uchun foydali qazilma konlarini o'zlashtirishga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni jadallashtirish;

3) Eksportyor korxonalar uchun transport-logistika subsidiyalarini kengaytirish;

4) Hududiy brendlarni (masalan, 'Surxon anori') xalqaro bozorlarda targ'ib qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son 'O'zbekiston — 2030' strategiyasi to'g'risida'gi Farmoni.
2. Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi (2024). 'Tashqi savdo aylanmasi' hisoboti, yanvar-avgust.
3. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (2026). 'Surxondaryo viloyatining 2025 yildagi tashqi savdo aylanmasi tahlili'.
4. Stat.uz (2023). 'O'zbekiston Respublikasining hududlar kesimida tashqi savdo aylanmasi'.
5. Abdullaev A. (2022). 'Regional iqtisodiyot: rivojlanish va ixtisoslashuv'. Toshkent, Iqtisod-moliya.
6. Sharipov K. (2021). 'Eksport salohiyatini oshirish strategiyalari'. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi.
7. World Bank (2023). 'Uzbekistan: Agricultural Sector Modernization Report'.
8. Porter M. (1990). 'The Competitive Advantage of Nations'. Free Press.
9. Ohlin B. (1933). 'Interregional and International Trade'. Harvard University Press.
10. Krugman P. (1991). 'Geography and Trade'. MIT Press.
11. AgroWorld Uzbekistan (2025). 'Surxondaryo 2025 yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti'.

12. Invest Uzbekistan (2025). 'Agriculture and Export Potential of Southern Regions'.
13. UzDaily.uz (2025). 'Surkhandarya region output reaches new heights in 2025'.
14. Kapital.uz (2026). 'V Surxandarye zapustyat 44 novix proyekta'.
15. Review.uz (2026). 'Krupniye investitsionniye i eksportniye vozmojnosti Surxandaryi'.